

פרשת עקב הארץ, הברכה והמזון

דליה מרקס

שירה קצרה ונשגבת, שירה של הארץ המובטחת והטובה, שר לנו משה רבנו. שיר אהבה לארץ הטובה, שאותה לא יראה:

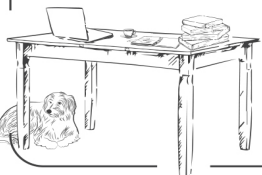
כי ה' אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה
אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם עֵינַת וּתְהַמֵּת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר:
אֶרֶץ חֹטָה וְשַׁעֲרָה וְגִפְּוֹן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן
אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ [...]
וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ
עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לְךָ (דברים ת, 7-10)

חז"ל למדו מהשיר החושני והחי את החיוב לברך לאחר האכילה: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכַתְּ"¹. ממש כשם שטבעי לאכול ולשבוּע, כך צריך להיות טבעי וברור שיש לברך את האל. כשם שאכילה היא עניין פיזיולוגי שעניינו שמירת הגוף ובריאות, כך הברכה צריכה להיות חלק בלתי-נפרד ממנה. ואכן, בהמשך הפרק מוזהרים בני ישראל שלא יאכלו וישבעו ללא הכרת הטוב: "פֶן-תֵּאֱכַל וְשָׂבַעְתָּ [...] וְאָמַרְתָּ בְּלִבְּךָ פָּחִי וְעָצָם? דִּי עָשָׂה לִי אֶת-הַחֵיִל הַזֶּה" (שם, יב, יז).

במסורת ישראל נוצק טקסט ארוך יחסית ומורכב הנקרא "ברכת המזון" והנאמר אחרי ארוחה שלמה (כלומר, כזו המכילה לחם). ברכת המזון מורכבת מארבע ברכות קצרות (ועל כך בקצרה בהמשך). חז"ל שואלים: "מנין לברכת המזון מן התורה?" התשובה שלהם לקוחה מן הפסוק החותם את הציטוט מהפרשה שהובא כאן. הם מפרקים אותו לחלקיו, ומסבירים כיצד כל אחד מהם מורה על אחת מארבע הברכות המרכיבות את ברכת המזון ועל הזימון האוסף את הסועדים לאמירת הברכה:

"וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכַתְּ" — זו ברכת הזון
"אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ" — זו ברכת הזמון
"עַל הָאָרֶץ" — זו ברכת הארץ
"הַטֹּבָה" — זו בונה ירושלים [...]
"אֲשֶׁר נָתַן לְךָ" — זו הטוב והמטיב (בבלי ברכות מח, ע"ב).

¹ עניין אחר שנלמד מפסוקים אלה הוא **שבעת המינים** שבהם נתברכה ארץ ישראל, ומהם הביאו אתם עולי רגלים ביכורים לבית המקדש. בגלל חביבותם של פירות שבעת המינים מקדימים את אכילתם לפירות אחרים. ולכן גם מברכים עליהם לפני האכילה, ברכה מיוחדת אף שמורה להם כברכה אחרונה. גם בין שבעת המינים יש היררכיה, וכאשר מזדמנים בארוחה כמה מן הפירות, מברכים על זה ששמו מופיע בפסוק קרוב יותר למילה "ארץ", וראו פירוט כאן: <http://kodesh.snunit.k12.il/i/t/t0215.htm>.

ביסודה של טכניקה מדרשית זו הנקראת **פתירה**, ניצבת הנחה, שבפסוקי המקרא מצויות תשובות לעניינים נוספים ורחוקים, ועל כן "פותרים" את חלקי הפסוק ומחילים אותם על עניינים נוספים, ובמקרה הזה על ברכת המזון. במקרה שלפניו חז"ל למדו מהפסוק (אם כי, ככל הנראה בדיעבד, אחרי שהברכות כבר היו קיימות) את ברכת המזון בת ארבע הברכות.

דווקא על הארץ

הבה נחזור לפסוק המקראי ועתה נראה אותו בשלמותו: **"וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ"**. כלומר, ההודיה אינה על המזון אלא על הארץ שהצמיחה אותו. מכאן נלמד שיש קשר סמוי אך איתן בין כלכלת גופו של אדם ובין גופה של הארץ המזינה, בין בריאותו של הפרט ובין בריאות האדמה והאומה השוכנת בה. גם חז"ל ראו קשרים יסודיים בין הברכות ובין אירועי העם שהולידו אותם, ובעיקר אלה הקשורים בארץ, בהגעה אליה, בבנייתה ובאובדנה:

אמר רב נחמן:

משה תקן לישראל **ברכת הזן** בשעה שירד להם מן.

יהושע תקן להם **ברכת הארץ** כיון שנכנסו לארץ.

דוד ושלמה תקנו **בונה ירושלים**,

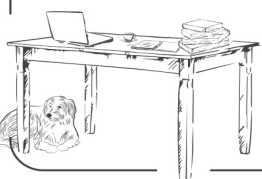
דוד תקן "על ישראל עמך ועל ירושלים עירך", ושלמה תקן "על הבית הגדול והקדוש".

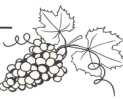
הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר.

דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה, "הטוב והמטיב":

"הטוב" שלא הסריחו, ו"המטיב" שניתנו לקבורה (בבלי, שם).

לפי רב נחמן, תולדות עם ישראל כמוסות ומקופלות במילות ברכת המזון: משה חידש את הברכה הראשונה, **ברכת הזן**, הברכה האוניברסלית שבה אנו מודים לאל "הַזֵּן אֶת הָעוֹלָם כְּלוּ בְטוּבוֹ, בְּחַן בְּחָסֵד וּבְרַחֲמִים". הוא עשה זאת כשקיבלו ישראל את המן במדבר. יהושע תיקן **ברכת הארץ** כשהביא את בני ישראל אל תוך הארץ והנחיל "לְאֲבוֹתֵינוּ אֶרֶץ חֲמֵדָה טוֹבָה וְרַחֲבָה", כלשון הברכה. דוד ושלמה חידשו את **ברכת ירושלים**, דוד כשייסד את העיר ושלמה כשבנה את המקדש. באירועים העצומים הללו—יציאת מצרים, הכניסה אל הארץ ובניין בית המקדש—העומדים בבסיס שלוש הברכות יש ממד ניסי ולפחות רגע של קרבה מיוחדת בין ישראל ואלוהיהם. האירועים שעיצבו את תולדות העם נמצאים כתזכורת יומיומית בשלוש הברכות הראשונות של ברכת המזון.

הטוב והמטיב!?

וכאן באה הברכה הרביעית בברכת המזון. היא שונה, כל כך שונה, בצורתה ובסגנונה משלוש הברכות האחרות ונוספה ככל הנראה מאוחר יותר. גם ההסבר לאמירתה שונה מאוד משלושת ההסברים הקודמים: "[ברכת] הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר". כאן אין רמז לאירועי העבר הנשגבים ולא לרגעי קרבה מיוחדים בין ישראל ובין אלוהיהם אלא לאירוע שאינו רחוק ביותר מתקופתם של חז"ל – כישלון מרד בר כוכבא שסימן את קץ התקוות להקמת ממלכה יהודית בארץ ישראל למשך כמעט אלפיים שנים.

אחת הפורענויות שחלו בט' באב לפי המשנה הוא חורבנה של ביתר, מבצרו ומעוזו של בר כוכבא, – "ונלכדה ביתר ונחרשה העיר" (משנה תענית ד, ח). לכידת ביתר והטבח של תושביה הוא רגע שפל שלא היה כדוגמתו בחיי העם. והנה הברכה הרביעית של ברכת המזון, ברכת "הטוב והמטיב" נוצקה לפי המסורת של חז"ל דווקא ברגע הזה וכנגד הרוגי ביתר. רב מתנא מפרט ומוסיף שהיא חודשה בשני שלבים, ראשית נאמר "הטוב", על כך שההרוגים, שהרומאים סירבו להתיר את קבורתם, לא הסריחו. בשלב שני, משנתאפשרה קבורתם, נוסף לברכה הביטי "המטיב".

תהום פעורה בין ההסבר של שלוש הברכות הראשונות ובין ההסבר לברכת "הטוב והמטיב", שנתקנה על הרעה ולא על הטובה (או על נחמה פורתא), ואשר נוספה מאוחר יחסית.² איך עלינו להבין אותה?

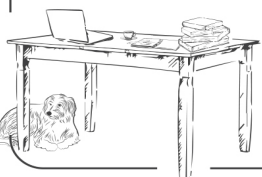
אירוניה מרה או אמירה אמיצה על אהבה בימי משבר?

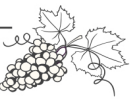
פעמים רבות תהיתי אם אין כאן משום בדיחה פרטית ומרירה של חז"ל, משהו בבחינת—אבותינו זכו להתגלויות אדירות ומופלאות, ואילו אנו, כל שנותר לנו להודות עליו הוא הרשות לקבור את מתינו (שלא לדבר על העובדה שאזכור המתים שלא הסריחו בהקשר של אכילת מזון אינו נעים במיוחד). האם יש כאן התרסה כלפי מעלה? האם יש כאן אכזבה מהתפקוד של העם במשבר? ייתכן, אולם דומני שהוספת הברכה הזו מלמדת כמה שיעורים חשובים על מסורת ישראל:

א. תורת חיים אינה עוסקת רק ביפה ובאסתטי אלא גם בקשה, במר ובנכמר.

ב. באזכור המרד וכישלוננו אולי ניתן לזהות ממד של הזהרה, מעין כוכבית אזהרה—הארץ יקרה לנו אולם אסור לנו להפוך הריבונות והשליטה עליה למטרה עליונה העיוורת לכל עניין אחר, שמא זו גם לא תעלנה בידינו.

² עדות לאיחורה של ברכת "הטוב והמטיב" היא העובדה שפיוטים רבים לברכת המזון אינם מתייחסים אליה, וכמו כן, הנוסח המקוצר של הברכה האחרונה הנאמר על אכילה משבעת המינים, שנזכרו אף הם, כאמור, בפרשתנו, נקרא "ברכה אחת מעין שלוש" ואף בו אין איזכור לברכה הרביעית. עדות נוספת למעמדה המיוחד של ברכת "הטוב והמטיב" היא שהיא אינה מסתיימת בחתימת הברכה ("ברוך אתה ה'...") אלא רק פותחת בו.

ג. יצירת רוח ואמונה כשהיא במיטבה אינה יוצרת יש מאין אלא בונה נדבך נוסף על הקיים: כדי שהמסורת תהיה חיונית ורלבנטית, לעתים יש להוסיף לה נדבכים חדשים. לבני הדור שחוו את כישלון המרד היה נחוץ להזכיר את חוויותיהם הקשות ולא רק להתרפק על העבר הנהדר.

ד. בהמשך לעניין היצירתיות בתפילה, ברכת "הטוב והמטיב" היא ברכה גמישה יחסית, מפני שמכילה תחינות קצרות רבות המתחילות במילה "הרחמן". דווקא הברכה המורכבת יותר מבחינת התופעה שהיא מייצגת הפכה כלי קיבול לבקשות של כל אדם, כל משפחה וכל קהילה, ואפשרה לכלול בקשות ותחינות ישנות, חדשות או מתחדשות על מה שעומד ברומו של עולמנו. וכך נוכל לבקש על בטחון חיילינו, על שלום באזורנו ובעולמנו ועל כל אירוע או עניין המעסיקים אותנו.

דווקא ברכה הקשורה באופן כה יסודי ועמוק לארץ מכילה בתוכה הזהרה מפני הפיכת הקשר עמה לחזות הכול, לעיקר הדוחה כל ערך אחר. אולי יש כאן שיעור חשוב: אהבת הארץ אינה דורשת הכנעה של האחר. אהבה כזו אינה הרואית כמפעלו של בר כוזיבא אבל היא אינה פחותה ממנו, ולעומתו היא בת קיימא!

מי ייתן שנזכה ליהנות בדעת ובתבונה מתנובת השדה ומארץ חמדה טובה ורחבה שזכינו לחיות בה!

